

พลวัตวัฒนธรรมการใช้ร่วมกับประเพณีฮีตสิบสอง ในบริบทสังคม วัฒนธรรมอีสาน*

THE DYNAMICS OF THE CULTURE OF USING “TUNG” WITH THE TRADITION OF “HEET SIPSONG” IN THE CONTEXT OF NORTHEASTERN CULTURAL SOCIETY

ลิตธิชัย ระหาญนอก

Sitthichai Rhahannok

ฉลอง พันธุ์จันทร์

Chalong Phanchan

ธีระพงษ์ มีไธสง

Theerapong Meethaisong

มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

Maharakham University, Thailand

E-mail: 61010183001@msu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาวัฒนธรรมการใช้ร่วมกับประเพณีฮีตสิบสอง และ 2) วิเคราะห์พลวัตวัฒนธรรมการใช้ที่ปรากฏในประเพณีฮีตสิบสอง เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมาย จำนวน 10 รูป/คน และการสังเกต เพื่อนำข้อมูลมา วิเคราะห์เนื้อหาแล้วนำเสนอเชิงพรรณนาวิเคราะห์ ผลการศึกษา พบว่า 1) ประเพณีฮีตสิบสองที่รุ่งเข้าไปมีบทบาท ได้แก่ 1) บุญคูณลาน รุ่งถูกนำไปใช้เป็นสัญลักษณ์ของสัตว์ประจำปีทั้ง 8 ตามคติวัฒนธรรมล้านช้างที่เชื่อว่าสามารถนำพาความอุดมสมบูรณ์มาสู่ผลผลิต 2) บุญผะเหวด รุ่งถูกนำไปใช้เป็นส่วนหนึ่งของเครื่องบูชาคาถาพัน และใช้ประดับศาลาโรงธรรมเพื่อจำลองสถานที่ให้เหมือนกับเขาวงกตในมหาเวสสันดรชาดก 3) บุญสงกรานต์ รุ่งถูกนำไปใช้ประดับเจดีย์ทรายเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา 4) บุญข้าชะ รุ่งถูกนำไปเป็นสัญลักษณ์เพื่อป้องกันสิ่งอัปมงคล และการสะเดาะเคราะห์ต่อชะตา 5) บุญจันทน์ รุ่งถูกนำไปใช้เป็นสัญลักษณ์สำหรับวัดที่มีการทอดกฐินเสร็จสิ้นแล้ว และ 2) พลวัตวัฒนธรรมการใช้ที่ปรากฏในประเพณีฮีตสิบสอง เช่น รุ่งบางชนิดเริ่มหายไปจากประเพณีฮีตสิบสอง และได้มีการนำวัตถุอื่นมาใช้แทน นอกจากนั้นยังมีการประยุกต์นำเศษวัสดุที่เหลือใช้ เช่น การนำเศษผ้ามาประดิษฐ์เป็นรุ่งอย่างง่าย อีกทั้งมีการหยิบยืมและประยุกต์การใช้รุ่งให้

* Received 12 August 2021; Revised 10 April 2022; Accepted 15 April 2022

สอดคล้องกับบริบทของประเพณีพิธีกรรมอื่น ๆ เช่น การนำธงช่อจากประเพณีบุญสงกรานต์ ไปประยุกต์เป็นธงเผ่าสำหรับใช้ในพิธีศพ เป็นต้น และการรู้จักนำวัสดุธรรมชาติ หรือวัสดุที่หาได้ตามท้องถิ่น มาประดิษฐ์เป็นธงสำหรับใช้ในประเพณีพิธีกรรม

คำสำคัญ: ธง, ฮีตสิบสอง, พลวัตวัฒนธรรมการใช้ธง

Abstract

The objectives of this research article were to study the culture of using Tung – Flag with the Heet Sipsong – The Twelve Isan Merit-Making Traditions and to analyze the dynamics of the culture of using the Tung that appeared in Heet Sipsong tradition. It is a qualitative research by studying the documents and related research, target group interviewing of 10 person and observation in order to bring the data to analyze the content and present it in descriptive analysis. The results showed that, 1) Heet Sipsong tradition that Tung has taken a part in as follows, 1) In Boon Khun Lan, Tung was used as a symbol of the animals of the eight directions according to the Lan Chang culture that believes that able to bring fertility to the produce. 2) In Boon Phawet, Tung was used as part of a Kha Tha Phan sacrifice – The preaching of 1000 chapters of Mahavessandorn Jataka and used to decorate the Rong Tham pavilion to simulate the place to be like a maze in Mahavessandorn Jataka – tales of the lord Buddha's former births. 3) In Boon Songkran, Tung was used to decorate sand pagodas to offer as offerings to the Buddha. 4) In Boon Samha, Tung was used as a symbol to prevent bad luck. 5) In Boon Kathin, Tung was used as a symbol for the temple where the Kathin ceremony has been completed. 2) The culture of using Tung with the Heet Sipsong tradition, for example, some types of Tungs have begun to disappear from the Heet Sipsong tradition and other objects have been replaced. In addition, there is also the use of waste materials such as fabric to create a Tung. And apply a Tung in accordance with the context of traditions, such as applying a Tung from Boon Songkran to use in funeral ceremony. As well as using of natural or local materials to invent as a Tung for use in ritual.

Keywords: Tung, Heet Sipsong, Dynamics of The Culture of Using Tung

บทนำ

เมื่อกล่าวถึงวัฒนธรรมการใช้ธงในอุษาคเนย์ จะเห็นได้ว่าอารยธรรมตะวันออก ได้แก่ อารยธรรมจีน และอารยธรรมอินเดีย มีอิทธิพลต่อชุดวัฒนธรรมในดินแดนสุวรรณภูมิ จีนใช้ธงเป็นสัญลักษณ์ของการสู้รบเช่นเดียวกับโลกตะวันตกที่ธงถูกนำไปใช้เป็นสัญลักษณ์ของชัยชนะ จนมีคำกล่าวว่า “ปักธงแห่งชัยชนะ” ภายหลังดินแดนในแถบสุวรรณภูมิก็น่าจะรับเอาวัฒนธรรมการใช้ธงมาใช้เป็นสัญลักษณ์ของการทำศึกสงครามเช่นเดียวกัน ดังปรากฏใน จิตรกรรม วรรณกรรม หรือแม้กระทั่งภาพยนตร์ประวัติศาสตร์ ซึ่งธงมักเป็นหนึ่งในองค์ประกอบของกองทัพเป็นสัญลักษณ์ของการสู้รบและสร้างขวัญกำลังใจให้กับเหล่าทหารให้มีชัยชนะเหนืออริราชศัตรู แต่ภายหลังรัฐต่าง ๆ ปราศจากภาวะสงครามจึงถูกปรับบทบาท (function) จากเดิมที่เป็นเครื่องหมายของสงครามการสู้รบ แปรเปลี่ยนเป็นเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ของความเป็นรัฐชาติ หรือแม้กระทั่งถูกนำไปใช้ในการประกอบพิธีกรรมตามคติความเชื่อ เช่น อินเดียใช้ธงในพิธีกรรมบูชาเทพเจ้าตาม คติของศาสนาพราหมณ์ (กิตติ วัฒนะมหาตม์, 2547) ภายหลังเกิดการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมจึงมีการนำธงไปประยุกต์ใช้ในประเพณีหรือพิธีกรรมอื่น ๆ ด้วยเช่นกัน ในพระไตรปิฎกซึ่งเป็นคัมภีร์บันทึกคำสอนทางพุทธศาสนา ก็ได้มีการกล่าวถึงเรื่องราวของธงไว้เช่นกัน โดยปรากฏใน “ธัชคคสูตร” ได้พรรณนาถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าทรงตรัสเรื่องการทำสงครามระหว่างเวทากับอสูร เหล่าเวทดาใช้ธงชัยเป็นสัญลักษณ์ในการสร้างขวัญกำลังใจในการสู้รบ พระพุทธเจ้าทรงอุปมาพระรัตนตรัยที่ทรงอานุภาพเหนือกว่าธงชัยทั้งปวง สามารถสร้างขวัญกำลังใจเป็นที่พึ่งที่ระลึกให้รอดพ้นจากภัยอันตรายต่าง ๆ ได้ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ด้วยเหตุนี้ในการเจริญพระพุทธมนต์ ซึ่งเป็นการสวดมนต์เพื่อความเป็นสิริมงคล และป้องกันอันตรายในเวลาทำบุญ พระสงฆ์จึงได้เลือกเอาพระสูตรและบทสรรเสริญคุณพระรัตนตรัยมาสวดเป็นมนต์ เรียกว่า “สวดพระปริตร” โดยบทสวดที่เกี่ยวกับธง ปรากฏในเจ็ดตำนานและสิบสองตำนาน ชื่อว่า “ธัชคคปริตร” แปลว่า ว่าด้วยการเคารพธง (พระยาอนุมานราชธน (ยง เสฐียรโกเศศ), 2508) ดังนั้นบทบาทของธงจึงสามารถสื่อความหมายและอธิบายสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างหลากหลาย จนอาจกล่าวได้ว่าธงเป็นสื่อสะท้อนความหลากหลายทางวัฒนธรรม

ธง ตามความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน กล่าวว่า เป็นผืนผ้าสีเหลี่ยมหรือสามเหลี่ยม โดยมากมีสีสันทดล่าย อาจทำด้วยกระดาษหรือผ้า สำหรับ 1) ใช้เป็นเครื่องหมายบ่งบอกความเป็นชาติ ตำแหน่งในราชการ โดยมีกำหนดกฎเกณฑ์ เช่น ธงชาติ ธงแม่ทัพนายกอง เป็นต้น 2) ใช้เป็นเครื่องหมายตามแบบสากลนิยม เช่น ธงกาชาด บอกที่ตั้งกองบรรเทาทุกข์ ธงขาว บอกความจำนนขอหย่าศึกหรือยอมแพ้ธงเหลือง บอกเป็นเรือพยาบาล คนป่วย หรือเรือที่มีโรคติดต่ออันตราย ธงแดง บอกเหตุอันเป็นภัย 3) ใช้เป็นเครื่องหมายเดินทะเล คณะ สมาคม อาคาร การค้า 4) ใช้เป็นอาณัติสัญญาณ 5) ใช้เป็นเครื่องตกแต่งสถานที่ในงานรื่นเริง และ 6) ใช้ถือเข้าขบวนแห่ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) ส่วนธงที่ปรากฏในธัชคคสูตร

เป็นภาษาบาลี “ธชคค” ซึ่งแปลว่า “ธงชัย” นอกจากนั้นคำว่า “ธง” ยังตรงกับภาษาบาลีที่ว่า “ปฏากะ” หรือ “ธงปฏาก” ซึ่งมีลักษณะเป็นธงผืนผ้า สำหรับยกขึ้นเพื่อประดับบูชาสถูปเจดีย์ (พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช), 2559) ต่อมาธงประเภทนี้อาจนำมาประยุกต์เป็น ภาพเขียนบนผืนผ้า ที่ยกขึ้นเพื่อบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วยก็ได้ เรียกว่า “พระบฏ” ซึ่งมาจากศัพท์ ภาษาบาลีที่ว่า “ปฏ” (อภิญวัฒน์ โพธิ์สาน, 2562) โดยภาคกลางของไทยเรียกธงลักษณะนี้ว่า “ธงตะขาบ” ซึ่งเป็นธงที่ทำด้วยวัสดุต่าง ๆ ตามความเหมาะสม มีความยาวอย่างตัวตะขาบ เวลาแขวนประดับนั้น ให้แขวนที่หัวธงแล้วปล่อยชายลงมาเบื้องล่าง (มูลนิธิสารานุกรม วัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542) ส่วนคำว่า “ทุง” ที่ปรากฏในวรรณกรรมหรือภาษาถิ่นอีสาน กับคำว่า “ตุง” ในสังคมวัฒนธรรมล้านนา ผู้คนสมัยใหม่ต่างรับรู้ว่ามันเป็นคำเก่าโบราณ ก็คือ “ธช” หรือ “ธวช” ในภาษาบาลีสันสกฤต และคำว่า “ธง” ในภาษาไทยสมัย ปัจจุบัน ด้วยความคุ้นชิน การพลิกแพลงทางภาษา และความอะลุ่มอล่วยด้านตัวอักษร จึงไม่ เกินความสามารถที่จะบัญญัติศัพท์ใหม่ว่า “ธง” ขึ้นได้ เป็นเพราะสามารถเขียนอ่านได้โดยไม่ ละทิ้งความหมายเดิม (วิณา วิสเพ็ญ, 2562) ในบทความวิจัยนี้จะใช้คำว่า “ธง” ตามภาษาถิ่น อีสาน

จาริตประเพณีที่ชาวอีสานได้ถือปฏิบัติและสืบทอดต่อกันมานั้น นับว่าเป็นมรดกทาง วัฒนธรรมที่ทรงคุณค่า เรียกว่า “ฮีตสิบสองคองสิบสี่” ซึ่งประกอบด้วยจาริตประเพณี 12 อย่าง ใน 12 เดือน เรียกว่า “ฮีตสิบสอง” อันเป็นแนวปฏิบัติที่สืบทอดกันมาจนเป็นแบบแผนและ ขนบธรรมเนียม ส่วนแนวทางที่ใช้ปฏิบัติ ในการดำเนินชีวิตภายใต้การอยู่ร่วมกันในสังคม เรียกว่า “คองสิบสี่” โดยแบ่งเป็นคองสำหรับผู้ปกครอง และคองสำหรับประชาชนทั่วไป (ธวัช ปุณโณทก, 2531) ในบริบทสังคมวัฒนธรรมอีสานนอกจาก “ฮีต-คอง” จะมีความสำคัญ ต่อการดำเนินชีวิตที่เปรียบเสมือนเข็มทิศและปฏิทินชีวิตของชุมชนแล้ว ยังเป็นบรรทัดฐาน ของ สังคมที่เมื่อปฏิบัติแล้วจะก่อให้เกิดความสงบสุข เป็นสิ่งที่ทุกคนในสังคมต้องเคารพและถือ ปฏิบัติ จาริตประเพณียังเป็นเรื่องเกี่ยวกับศีลธรรม ซึ่งคนในสังคมถือว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่า แก่ส่วนรวม หากใครฝ่าฝืน งดเว้น หรือไม่ปฏิบัติตามก็จะถือว่าเป็นผิดเป็นชั่ว (พระยาอนุมาน ราชชน (ยง เสฐียรโกเศศ), 2505) ดังนั้นฮีตคอง จึงเปรียบเสมือนกฎหมายของสังคมที่ทุกคน จะต้องปฏิบัติตาม เพราะได้กำหนดบทบาทหน้าที่ จริยธรรม ของทุกคนในสังคมเอาไว้แล้ว โดยมีความเชื่อว่าสังคมใดปฏิบัติตามฮีตคองก็จะอยู่เย็นเป็นสุข ส่วนฮีตสิบสอง มาจากคำสอง คำคือ คำว่า ฮีต และ สิบสอง คำว่า ฮีต ตรงกับภาษาบาลีว่า “จาริตะ” ซึ่งโดยปกติใช้คำว่า จาริต ต่อมาเหลือแต่คำว่า “ริต” คำว่าจาริตะหรือจาริต แปลว่า ประเพณีหรือสิ่งที่เคยปฏิบัติมา ในภาษาลาวหรือภาษาถิ่นอีสานอ่านออกเสียงว่า “จาฮีต” และเรียกให้สั้นลงว่า “ฮีต” ซึ่งหมายถึง สิ่งที่น่านิยมถือปฏิบัติสืบทอดกันมาจนเป็นแบบแผน ขนบธรรมเนียมหรือจาริต ประเพณีที่นิยมและประพฤติกันสืบมาทั้งสิบสองเดือน (สมชาย นิลอาธิ, 2539) โดยนักปราชญ์ โบราณได้วางฮีตสิบสองไว้ ดังนี้ 1) เดือนอ้าย บุญเข้ากรรม 2) เดือนยี่ บุญคูณลาน 3) เดือน

สาม บุญข้าวจี 4) เดือนสี่ บุญผะเหวด 5) เดือนห้า บุญสงกรานต์ 6) เดือนหก บุญบั้งไฟ 7) เดือนเจ็ด บุญข้าชะ 8) เดือนแปด บุญเข้าพรรษา 9) เดือนเก้า บุญข้าวประดับดิน 10) เดือนสิบ บุญข้าวสาก 11) เดือนสิบเอ็ด บุญออกพรรษา และ 12) เดือนสิบสอง บุญกฐิน

ข้อสังเกตประการสำคัญคือ ธุงถูกนำมาใช้ในประเพณีฮีตสิบสอง เช่น บุญคุณลาน ในหลายท้องถิ่น มักมีการนำธุงไปปักไว้บนกองข้าวเปลือกหรือประดับธุงโดยรอบทั้ง 8 ทิศในระหว่างที่มีการทำพิธีสู่ขวัญข้าว บุญผะเหวด จะพบเห็นคติการยกธุงเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของการเริ่มต้นประเพณีเทศน์มหาชาติ รวมถึงการนำธุงรูปแบบต่าง ๆ มาประดับตกแต่งบริเวณโดยรอบมณฑลพิธีเทศน์มหาชาตินั้น บุญสงกรานต์ ที่ปรากฏการนำธุงไปประดับไว้บนเจดีย์ทราย เช่นเดียวกันกับบุญข้าชะ ธุงจะถูกนำไปปักไว้บนกระทงหน้าว้าว และที่เด่นชัดที่สุด คือ ในบุญกฐิน มักจะปรากฏบทบาทของธุงในขบวนแห่ รวมไปถึงการปักธุงเป็นสัญลักษณ์หลังจากพิธีทอดกฐิน เสร็จสิ้นแล้ว หรือแม้กระทั่งในพิธีกรรมหลังความตาย ธุงก็ยังคงถูกนำมาใช้ประกอบพิธีตามความเชื่อท้องถิ่นด้วยเช่นกัน ผู้วิจัยเห็นว่า ในประเพณีฮีตสิบสอง ตลอดถึงพิธีกรรมหลังความตาย ในบริบทสังคมวัฒนธรรมอีสาน ธุงได้เข้าไปมีบทบาทสำคัญ ทั้งในส่วนของการเป็นหนึ่งในเครื่องประกอบพิธี เป็นเครื่องประดับตกแต่ง และใช้เป็นสื่อสัญลักษณ์ตามความเชื่อ โดยผู้คนในท้องถิ่นต่างก็ได้ให้นิยามความหมายของธุงที่แตกต่างกันออกไป จึงเป็นที่มาในการศึกษาวัฒนธรรมการใช้ธุงในบริบทสังคมวัฒนธรรมอีสานผ่านประเพณีฮีตสิบสอง และวิเคราะห์วัฒนธรรมการใช้ธุงที่ปรากฏในพิธีกรรมหลังความตาย อันจะก่อให้เกิดองค์ความรู้เกี่ยวกับธุง ซึ่งถือว่าเป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่ยังคงผูกพันกับวิถีชีวิตของชาวอีสานตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาวัฒนธรรมการใช้ธุงกับประเพณีฮีตสิบสอง
2. เพื่อวิเคราะห์พลวัตวัฒนธรรมการใช้ธุงที่ปรากฏในประเพณีฮีตสิบสอง

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และการลงพื้นที่เพื่อสังเกต พร้อมกับการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมาย และนำข้อมูลมารวบรวมเรียบเรียง วิเคราะห์ สังเคราะห์ และสรุปอภิปรายผลพร้อมข้อเสนอแนะ โดยมีรูปแบบแนวทางการดำเนินวิจัย ดังนี้

1. การศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นกรอบในการวิเคราะห์ข้อมูล

2. การลงพื้นที่สังเกตประเพณีฮีตสิบสอง และพิธีกรรมอื่น ๆ พร้อมกับการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมาย ซึ่งประกอบด้วย พระสงฆ์ จำนวน 3 รูป ปราชญ์ชาวบ้าน จำนวน 4 คน และผู้นำประกอบพิธีกรรมในท้องถิ่น จำนวน 3 คน รวมทั้งสิ้น 10 รูป/คน ในพื้นที่ภาคอีสาน

6 จังหวัด ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ปรากฏการนำธูปรูปแบบต่าง ๆ มาใช้ในประเพณีฮีดลีสอง รวมไปถึงพิธีกรรมหลังความตายอย่างเด่นชัด ประกอบด้วย จังหวัดกาฬสินธุ์ จังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคาม จังหวัดอุดรธานี จังหวัดสกลนคร และจังหวัดศรีสะเกษ

3. วิเคราะห์ สังเคราะห์ พลวัตวัฒนธรรมการใช้ธูปกับประเพณีฮีดลีสองในบริบทสังคมวัฒนธรรมอีสาน สรุป อภิปรายผล พร้อมข้อเสนอแนะ

4. จัดทำรายงานและนำเสนอผลการวิจัย

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยเรื่อง พลวัตวัฒนธรรมการใช้ธูปกับประเพณีฮีดลีสอง ในบริบทสังคมวัฒนธรรมอีสาน พบว่า ธูปได้เข้าไปมีบทบาทและเป็นองค์ประกอบสำคัญในประเพณีฮีดลีสอง โดยฮีดที่ปรากฏว่ามีการใช้ธูป ได้แก่ 1) ฮีดเดือนยี่ บุญคูณลาน 2) ฮีดเดือนสี่ บุญผะเหวด 3) ฮีดเดือนห้า บุญสงกรานต์ 4) ฮีดเดือนเจ็ด บุญข้าชะ และ 5) ฮีดเดือนสิบสอง บุญกฐิน ดังนี้

1. บุญคูณลาน กำหนดเอาเดือนยี่เป็นเวลาทำจึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “บุญเดือนยี่” แต่ละครัวเรือนจะเอาข้าวเปลือกซึ่งเป็นผลผลิตจากนาของตนมากองรวมกันที่วัด และนิมนต์พระสงฆ์มาทำพิธีเพื่อความเป็นสิริมงคล จากนั้นจึงถวายข้าวเปลือกให้กับวัดเพื่อนำรายได้มาบูรณะซ่อมแซมศาสนสถาน

ในประเพณีบุญคูณลานสู่ขวัญข้าวของบ้านโนนรัง ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น พบว่า คนในท้องถิ่นมีความเชื่อในเรื่อง “ตัวพื้ง” หรือ “ตัวเสวย” ซึ่งเป็นสัตว์ประจำทิศทั้ง 8 ตามตำนาน ของวัฒนธรรมล้านช้าง โดยพบว่ามีการทำ “ธูปตัวพื้ง” มาใช้ในพิธีสู่ขวัญข้าว ธูปชนิดนี้ทำจากผ้าด้ายดิบสีขาวแล้ววาดรูปสัตว์สัญลักษณ์ประจำทิศทั้ง 8 ไว้บนผืนธูป ประเด็นดังกล่าว ภูวดล อยู่ปาน นักวิชาการศึกษา สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ได้กล่าวว่า

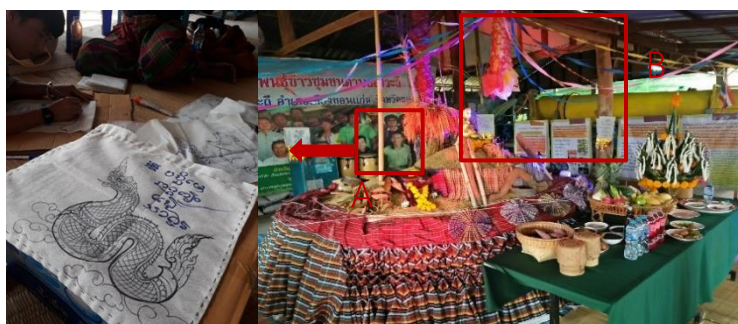
“สัตว์ประจำทิศทั้ง 8 ที่ปรากฏบนผืนธูป ประกอบด้วย ชงก (ช้าง) ประจำทิศอุดร ทกเกวียน (วัว) ประจำทิศอีสาน เทียนแอนด์ (ครุฑ) ประจำทิศบูรพา แบนโต (แมว) ประจำทิศอาคเนย์ โสภาพ (ราชสีห์) ประจำทิศทักษิณ นาบพาน (เสือ) ประจำทิศหรดี หานน้ำ (นาค) ประจำทิศประจิม และข้าไกลน (หนู) ประจำทิศพายัพ” (ภูวดล อยู่ปาน, 2562)

ลักษณะเด่นของธูปตัวพื้งนอกจากจะมีการวาดรูปสัตว์ประจำทิศลงบนผืนธูปแล้ว ยังมีการเขียนอักษรธรรมอีสานเพื่อสื่อความหมายถึงสัตว์ประจำทิศนั้น ๆ เพิ่มความสวยงามด้วยการต่อขยายธูปที่ทำจากกระดาษแก้ว จากนั้นจึงนำไปห้อยไว้บนเสาไม้ไผ่ปักไว้ทั้ง 8 ทิศรอบบริเวณพิธี วิรัตน์ โพธิ์ศรีเรือง ประธานกลุ่มวิสาหกิจชุมชนวิสาหกิจชุมชนศูนย์ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชนบ้านโนนรัง ได้กล่าวว่า

“ธุงตัวพื้งนี้มีบทบาทในบุญคุณลานของบ้านโนนรังมาอย่างยาวนาน โดยเชื่อว่าสัตว์ประจำทิศทั้ง 8 จะนำพาฟ้าฝนและความอุดมสมบูรณ์มาสู่ฤดูกาลทำนาปีต่อไป” (โพธิ์ศรีเรือง, 2562)

ข้อสังเกตประการสำคัญคือ ปัจจุบันประเพณีบุญคุณลานในหลายท้องถิ่น ไม่ค่อยปรากฏการใช้ธุงตัวพื้งมากนัก หากแต่มีการนำรูปปั้นสัตว์ประจำทิศทั้ง 8 มาตั้งเป็นสัญลักษณ์แทน นอกจากนั้นยังมีการนำ “ธุงไส้หมู” ซึ่งทำจากกระดาดแห้งตัดเป็นหลอดยาวต่าง ๆ ใช้ประดับตกแต่งบริเวณพิธีทำบุญคุณลาน สะท้อนภูมิปัญญาของคนในท้องถิ่นที่รู้จักการทำธุงอย่างง่ายเพื่อใช้ในพิธีกรรม หากพิจารณาแล้วจะเห็นว่า ธุงไส้หมุนิยมนำไปประดับคู่กับบริบทกระดาดย่น ธุงชนิดนี้พบมากในงานบวช ใช้ตกแต่งสถานที่เพื่อสร้างบรรยากาศการเป็นงานบุญ จึงอาจกล่าวได้ว่า วัฒนธรรมการใช้ธุงไม่ได้จำกัดอยู่ในกรอบหรือกฎเกณฑ์ที่ตายตัว หากแต่มีความยืดหยุ่นเพราะมีการหยิบยืมวัฒนธรรมการใช้ธุงในพิธีกรรมอื่น ๆ มาประยุกต์ใช้กับประเพณีฮีตสิบสองอีกด้วย

ภาพที่ 1 A ธุงตัวพื้ง และ B ธุงไส้หมู ในประเพณีบุญคุณลานบ้านโนนรัง จังหวัดขอนแก่น

นอกจากนั้นยังพบว่า ประเพณีบุญคุณลานในหลายท้องถิ่นมักมีการนำ “ธุงราว” และ “ธุงช่อ” มาใช้ประดับรอบบริเวณพิธีและปักไว้บนกองข้าวเปลือก เช่น บุญกุ่มข้าวใหญ่ หรือบุญคุณลานของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท ที่วัดสิริมาโก ตำบลนาโก อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ มีการนำเศษผ้ามาตัดเป็นรูปสามเหลี่ยมเย็บติดเข้ากับเชือกเป็นสายแล้วนำมาโยงรอบบริเวณพิธี สะท้อนภูมิปัญญาท้องถิ่นในการนำวัสดุเหลือใช้มาประดิษฐ์เป็นธุงเพื่อใช้ในพิธีกรรม พระครูเมตตาคุณภรณ์ เจ้าอาวาสวัดสิริมาโก ผู้นำในการประกอบพิธีบุญกุ่มข้าวใหญ่ ได้กล่าวว่า

“ธูรราใช้เป็นสัญลักษณ์กำหนดเขตงานบุญ อีกทั้งเป็นสัญลักษณ์ของงานมงคล ใช้เป็นเครื่องป้องกันมาร (สิ่งไม่ดีไม่งาม) ที่จะมาทำลายพิธีกรรม อีกนัยหนึ่งการประดับธูรรานี้ก็เพื่อเป็นการเรียกขวัญข้าว และขอขมาแม่โพสพที่ชาวนาเหยียบย่ำโดยไม่ได้เจตนา” (พระครูเมตตาคุณากรณ์, 2563)

นอกจากนั้นในบุญเบิกฟ้าหรือบุญคูณลานของชาวจังหวัดมหาสารคาม พบการใช้ธูรช่อ ซึ่งเป็นธูขนาดเล็กทำจากกระดากแก้ว ตัดเป็นรูปทรงสามเหลี่ยมแล้วนำมาติดกาวพันเข้ากับเสาไม้ไผ่เหลาขนาดเล็ก ก่อนที่จะนำมาปักไว้บนกองข้าวเปลือก โดยธูชนิดนี้มีบทบาทเป็นเครื่องบูชาของการประกอบพิธีสู่ขวัญข้าวที่พบเห็นได้ทั่วไป

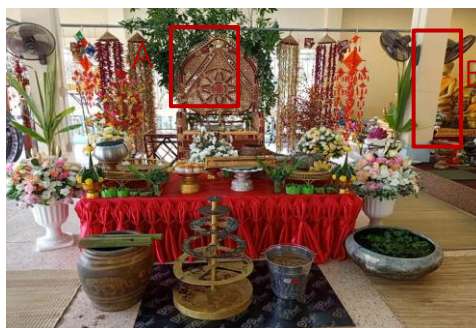
2. บุญผะเหวด หรือ “บุญเดือนสี่” เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “บุญมหาชาติ” เป็นบุญที่จัดขึ้นตามความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับชาดกอันเป็นเรื่องราวอดีตชาติของพระพุทธเจ้า ในสมัยที่ยังเสวยชาติเป็นพระเวสสันดรสัญลักษณ์ที่บ่งบอกว่าชุมชนใดกำลังจะจัดงานบุญผะเหวดก็คือ “ธูผะเหวด” ธูชนิดนี้จะปักอยู่นอกศาลา โรงธรรม โดยใช้ไม้รวก (ไม้ไผ่ขนาดเล็ก) ทั้งต้นทำเป็นเสาธู โดยเหลือกิ่งก้านและใบไผ่ส่วนที่อยู่ปลายยอดไม้รวกไว้เพื่อความสวยงาม

งานบุญผะเหวดที่วัดโพธิ์ศรี บ้านหนองหญ้าไซ อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดอุดรธานี ใช้ธูผะเหวดห้อยอยู่ที่เสาไม้รวกทั้ง 8 ทิศ ด้วยความเชื่อที่ว่าธูผะเหวดนี้ทำขึ้นเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา ข้อสังเกตประการสำคัญคือ เรื่องราวที่ปรากฏบนผืนธูผะเหวดได้สะท้อนปรัชญาทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะในเรื่องการให้ทาน ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ผู้คนทั่วไปสามารถเข้าถึงได้ง่าย และสามารถปฏิบัติได้ในชีวิตประจำวัน หลักธรรมเรื่องการให้ทานนี้ยังสอดคล้องกับเรื่องราวในมหาเวสสันดรชาดกที่ได้พรรณนาถึงทานบารมีครั้งใหญ่ของพระเวสสันดร อันเป็นชาติสุดท้ายก่อนที่จะมาประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ และตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในชาติต่อมา ธูผะเหวดมักจะมีการทอรูปพระเจดีย์เกศแก้วจุฬามณี หรือรูปพระพุทธเจ้าไว้ด้านบนสุดของผืนธู สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อที่ว่าหากใครได้สดับรับฟังเทศน์มหาชาติจนครบทั้ง 13 กัณฑ์ จะได้ไปจุติยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้ขึ้นไปสักการะพระเจดีย์เกศแก้วจุฬามณี นอกจากนั้นบนผืนธูผะเหวดยังได้อธิบายเรื่องราวของพระเวสสันดรชาดกผ่านตัวละครสำคัญ เช่น พระเวสสันดร นางมัทรี ชุชก กัณหา ขาลี ช้าง ม้า เป็นต้น นอกจากนั้นยังมีภาพที่เกี่ยวข้องกับศิลปะวัฒนธรรมอีสาน เช่น รูปพานบายศรี รูปดอกไม้ และลายจิตรรูปแบบต่าง ๆ โดยภาพเหล่านี้จะอยู่ลดหลั่นลงมาด้านล่างของผืนธู สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของคนอีสานที่มีความนอบน้อมต่อพระพุทธศาสนา ผ่านศิลปะหัตถกรรมที่ทรงคุณค่าอีกด้วย

นอกจากนั้นยังพบว่า การเตรียมงานบุญผะเหวดจะมีการประดับตกแต่งภายในศาลา โรงธรรมให้มีบรรยากาศคล้ายคลึงกับเขาวงกต สถานที่ตามเรื่องราวที่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดก อีกทั้งมีการตกแต่งด้วยราชวัติ ฉัตร ธง ที่สำคัญในงานบุญผะเหวดจะมีการทำ “ธูช่อ” ขึ้นจำนวน 1,000 อัน สำหรับใช้เป็นเครื่องสักการบูชา เช่น งานบุญผะเหวดวัดโพธิ์ชัยเสมา

ราม บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ (บุญส่ง ศรีจันทร์, 2563) ผู้นำประกอบพิธีกรรมทางศาสนาประจำวัดโพธิ์ชัยเสมาราม ได้กล่าวว่า “ธุงช่อเป็นหนึ่งในคายะเหวด เรียกว่าเครื่องฮ้อยเครื่องพัน (เครื่องบูชาคาถาพัน) ซึ่งประกอบด้วย ธูป เทียน ดอกบัว หลวง ดอกบัวแบ้ ดอกบัวทอง ดอกผักตบ ดอกกาบของ เหมียง หมากพลู มวนยา กระทง ข้าวตอก ข้าวพันก้อน และธุงกระดาศ อย่างละ 1,000 ชิ้น” นอกจากนั้นยังพบว่าบ้านเสมามีการทำ “ธุงโยแมงมุม” จากการเหลาไม้ไผ่แล้วนำมาไขว้ขัดกันเป็นรูปกากบาท นำไหมพรม หลากหลายสีเส้นมาพันรอบเป็นชั้น ๆ ก่อนที่จะนำมาร้อยต่อกันเป็นสายแล้วจึงนำไปตกแต่ง โดยรอบมณฑลพิธี ภายหลังธุงโยแมงมุมนี้ยัง ถูกนำไปเป็นองค์ประกอบสำคัญในการประดิษฐ์ สร้างประเพณีที่พระธาตุยาคูด้วย ข้อสังเกตประการสำคัญคือ งานบุญเหวดในหลายท้องถิ่น นิยมใช้ธุงที่ประดิษฐ์จากวัสดุธรรมชาติ เช่น การเก็บดอกสะแบงมาร้อยเป็น “ธุงดอกสะแบง” การควั่นข้าวเปลือกแล้วนำมาร้อยต่อกันเป็นระย้าที่เรียกว่า “ธุงข้าวตอก” และการเหลา ต้นหม่อนให้มีลักษณะเหมือนดอกไม้มาเรียงร้อยเป็น “ธุงดอกโน” เป็นต้น หรือแม้กระทั่งนำ หลอดกาแฟมาพับเป็นดาวแล้วนำมาร้อยต่อกันเป็นธุง ซึ่งหากพิจารณาแล้วจะเห็นว่า วัฒนธรรมการใช้ธุงในประเพณีบุญเหวดของชาวอีสาน มีการปรับตัวให้เข้ากับยุคสมัยและ บริบทของพื้นที่ โดยเฉพาะในเรื่องของวัสดุที่นำมาใช้ทำธุงซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นวัสดุธรรมชาติหรือ วัสดุที่หาได้ง่ายตามท้องถิ่น

ภาพที่ 2 A ธุงดอกสะแบง และ B ธุงโยแมงมุม ในบุญเหวดวัดอุดมประชาสามัคคี จังหวัดกาฬสินธุ์

3. บุญสงกรานต์ ถือเป็นประเพณีการส่งท้ายปีเก่าต้อนรับปีใหม่ไทย โดยถือเอาวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 5 เป็นวันเริ่มต้นทำบุญ โดยมักจะมีการสงฆ์พระพุทธรูป พระสงฆ์ ตลอดถึง ผู้เฒ่าผู้แก่ ซึ่งเป็นปู่ ย่า ตา ยาย ครูบาอาจารย์ หรือผู้หลักผู้ใหญ่ที่ควรแก่การเคารพสักการะ หลังจากนั้นก็จะเล่นสาดน้ำกันเป็นที่สนุกสนาน ขณะที่ตอนเย็นจะมีการก่อเจดีย์ทราย โดยชาวบ้านจะนำทรายจากที่ใดที่หนึ่งนำมาก่อเจดีย์ทรายที่ลานวัด วัตถุประสงค์ของการก่อเจดีย์ ทรายนั่นแฝงไปด้วยกุศโลบาย โดยมีการผูกโยงประเพณีเข้ากับคติความเชื่อเรื่องเวรกรรมใน

พุทธศาสนา กล่าวคือ การก่อเจดีย์ทรายถวายเป็นพุทธบูชา ก็เพื่อนำเศษดินเศษทรายที่ติดเท้าออกจากวัดไปมาคั่นวัดในรูปของเจดีย์ทราย

นอกจากคติความเชื่อเกี่ยวกับเจดีย์ทรายแล้วยังพบว่า รุ่งได้เข้าไปมีบทบาทในบุญสงกรานต์ กล่าวคือ มีการปักธงไชย และธงช่อลงบนเจดีย์ทราย เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาให้เป็นกุศลอันสูงส่ง ประเด็นดังกล่าว พระครูวรธรรมธัช เจ้าคณะจังหวัดกาฬสินธุ์ เจ้าอาวาสวัดสว่างคงคา ตำบลกาฬสินธุ์ อำเภอมือเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ ได้กล่าวว่า

“คติการปักธงไว้บนเจดีย์ทราย อุปมาได้กับเหตุการณ์ในพระชาติที่พุทธเจ้าเกิดเป็นชายอนาถา แต่มีจิตศรัทธาได้ก่อพระเจดีย์ทรายเสร็จแล้วได้อีกผ้าห่มผืนหนึ่งปักเป็นธงไชยเพื่อบูชาพระรัตนตรัย” (พระครูวรธรรมธัช (วรวิทย์ ธรรมจาโร), 2564)

ประเด็นดังกล่าวสะท้อนให้เห็นภูมิหลังของวัฒนธรรมการก่อเจดีย์ทรายในบุญสงกรานต์ อีกทั้งได้สะท้อนบทบาทของรุ่งในการเป็นเครื่องสักการะบูชาตามคติทางพุทธศาสนาอีกด้วย

ประเพณีบุญสงกรานต์ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทโย้ย ณ วัดทุ่ง ตำบลอากาศอำนวย อำเภอมหาชนะชัย จังหวัดสกลนคร พบว่า มีการก่อเจดีย์ทรายและประดับด้วยดอกไม้ ธูป เทียนมากมาย (บายศรีขนาดเล็ก) ที่สำคัญมีการนำ “ธงไชย” หรือ “ธงพะเหวด” มาปักอยู่บนยอดกลางเจดีย์ทราย และนำ “ธงช่อ” ซึ่งเป็นธงขนาดเล็กปักบริเวณโดยรอบเจดีย์ทราย ประเด็นดังกล่าว พระรัตนกรวิสุทธิ รองเจ้าคณะจังหวัดสกลนคร เจ้าอาวาสวัดทุ่ง ได้กล่าวว่า

“การปักธงบนเจดีย์ทรายมีวัตถุประสงค์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา ธงถือเป็นเครื่องสักการะอย่างหนึ่งในวัฒนธรรมล้านช้างที่สืบทอดต่อกันมาแต่โบราณ โดยส่วนใหญ่จะใช้ธงปักบูชาพระพุทธรูป พระธาตุ สลุป เจดีย์” (พระรัตนกรวิสุทธิ (มนิรัตน์ ดิกขวิโร), 2563)

ประเด็นดังกล่าว สะท้อนให้เห็นการนำรุ่ง ซึ่งเคยใช้ในพิธีศักดิ์สิทธิ์มาประยุกต์ใช้กับประเพณีท้องถิ่น ที่สำคัญยังสะท้อนให้เห็นอิทธิพลของวัฒนธรรมศาสนาที่ได้ส่งผลกระทบต่อจารีตประเพณีของผู้คนในลุ่มน้ำโขงอย่างมีนัยสำคัญ

4. บุญข้าชะ หรือ “บุญเดือนเจ็ด” เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “บุญเบิกบ้าน” เป็นประเพณีที่ผสมผสานระหว่าง ฝั-พราหมณ์-พุทธ กล่าวคือ เมื่อถึงวันประกอบพิธีจะมีการปลุกผ้าม (ปะรำพิธี) บริเวณ “หลักบือบ้าน” (ซึ่งในปัจจุบันนี้ ส่วนใหญ่ใช้ศาลากลางบ้านประกอบพิธีแทน) ก่อนจะเริ่มพิธีข้าชะนั้น เฒ่าจ้ำ (ผู้นำประกอบพิธี) จะทำพิธีเชิญเจ้าปู่หรือผีปู่ตามาร่วมพิธีโดยการนำขันชะยง (พานสานจากไม้ไผ่) จากศาลปู่ตา มาตั้งไว้บริเวณหลักบือบ้าน และให้ทุกบ้านเตรียมถ้วยสายสิญจน์โยงจากบริเวณพิธีไปยังบ้านเรือนของตนเอง ชาวบ้านจะทำกระทงหน้าวัว

ใส่หมาก พลุ ดินปืนรูปคน สัตว์เลี้ยง พาหนะ ข้าวดำ ข้าวแดง ดอกไม้ ธูป เทียน เทียนหัวค่าคิง (วัดรอบศรีษะด้ายสายสิญจน์) เมี่ยง พริก เกลือ หอม กระเทียม กล้วย อ้อย ดิน ทราย เขียนชื่อ บุคคลในครอบครัว และปักธูปไว้บนกระทงหน้าวุ้นั้น ตอนเย็นจะนิมนต์พระสงฆ์มาทำพิธีเจริญ พระพุทธรูป รุ่งเช้าถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ รับประทาน รับพร ประพรมน้ำพระพุทธรูป เสร็จ แล้วนำเสลี่ยงหามพระสงฆ์เดินไปรอบหมู่บ้านเพื่อหว่านหินแห่ (กรวด) หว่านทราย ดอกหลัก บ้านหลักเมือง ดอกหลักปีหลักเดือน พอเสร็จพิธีแล้วจึงนำน้ำพระพุทธรูปประพรมสัตว์เลี้ยง วัว ควาย และบุตรหลานให้อยู่เย็นเป็นสุข

โดยธูปที่ปรากฏในบุญช่าฮะคือ “ธูปช่อ” นิยมนำไปปักไว้บนกระทงหน้าวุ้นั้น ดังภาพที่ 3 ชาวอีสาน มีความเชื่อเกี่ยวกับการทำธูปช่อใช้ปักบนกระทงหน้าวุ้นั้นเพื่อเป็นการ “แต่งแก้เสียเคราะห์” โดยเฉพาะอย่างยิ่งบุญช่าฮะเป็นพิธีทำบุญครั้งใหญ่ของหมู่บ้าน เพื่อขับไล่สิ่งอัปมงคล หรือสิ่งที่ไม่ดีไม่งามให้หนีไปจากหมู่บ้านอีกด้วย

ภาพที่ 3 ธูปช่อปักบนกระทงหน้าวุ้นั้น ในบุญช่าฮะบ้านหลุบ ตำบลหลุบ อำเภอเมืองกาฬสินธุ์ จังหวัดกาฬสินธุ์

5. บุญกฐิน ถือว่าเป็นบุญประเพณีที่มีความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาโดยตรงและมีความสำคัญมาก กล่าวคือ บุญกฐินเป็นบุญที่กระทำแบบจำเพาะเจาะจง เรียกว่า “กาลทาน” คือ มีเวลาทำที่ชัดเจนและจำกัดโดยทางจันทรคติเริ่มจากวันแรม 1 ค่ำเดือน 11 ไปจนถึงวันเพ็ญเดือน 12 รวมระยะเวลา 1 เดือน สำหรับพิธีทอดกฐินจะมีการนำผ้ากฐินไปวางไว้ต่อหน้าพระสงฆ์อย่างต่ำ 5 รูป แล้วให้พระสงฆ์รูปใดรูปหนึ่งที่ได้รับมอบหมายจากคณะสงฆ์ทั้งนั้นเป็นเอกฉันท์ให้เป็นผู้รับกฐิน

นอกจากในเรื่องของพิธีกรรมแล้ว ยังพบว่า ธูปได้เข้าไปมีบทบาทในบุญกฐิน โดยปรากฏ “ธูปกฐิน” ซึ่งเป็นธูปผ้ามีการพิมพ์รูปต่าง ๆ ลงบนผืนธูป เช่น รูปจระเข้ รูปตะขาบ รูปนางมัจฉาถือดอกบัว และและรูปเต่าคาบดอกบัว เป็นต้น สำหรับความหมายของภาพที่ปรากฏในธูปกฐินนี้ พระครูปริยัติเจติยานุกูล ผู้ช่วย เจ้าอาวาสวัดหนองแวง พระอารามหลวง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ได้กล่าวว่า

จะเห็นได้ว่าในประเพณีบุญกฐินไม่ได้มีเพียงธุงกฐินเท่านั้นที่มีบทบาทในพิธีกรรม แต่ในบางท้องถิ่นยังปรากฏการใช้ธุงผ้าขาวด้วย โดยธุงชนิดนี้เรียกว่า “ธุงแจกข้าว” นิยมใช้ผ้าด้ายดิบ สีขาวความกว้างประมาณ 1 ฟุต ยาวประมาณ 2 - 3 เมตร มีไม้ไผ่เหลาขนาดกว้าง 1 เซนติเมตร ยาว 14 นิ้ว จำนวน 2 อัน เย็บชายผ้าแถบทั้งสองชายติดกับไม้ไผ่ทั้งสองอัน และมีการนำ

ดอกไม้ เช่น ดอกกรัก มาร้อยประดับอยู่ชายธงด้านล่างเพื่อความสวยงาม แต่ภายหลังเริ่มมีการประยุกต์นำลูกปัดหรือหลอดกาแฟมาร้อยแทนดอกกรัก ยอดธงแกะด้วยไม้จั่วทำเป็นรูปหัวพญานาค โดยธงแจกข้านี้จะนำไปแขวนกับเสาไม้ไผ่ไผ่ไผ่ขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์ว่าการทำบุญอุทิศ ได้เสร็จสิ้นแล้ว จึงอาจกล่าวได้ว่า ธงแจกข้าว ถือเป็นสัญลักษณ์ของการทำบุญอุทิศตามความเชื่อของคนอีสาน เป็นวัตถุทานที่สร้างขึ้นเพื่ออุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้กับญาติผู้ล่วงลับ นอกจากนั้นยังมีความเชื่อว่าการยกธงในพิธีทำบุญอุทิศนั้นก็เพื่อให้ผู้ล่วงลับใช้เป็นบันไดเกาะขึ้นไปบนสรวงสวรรค์ ให้ดวงวิญญาณนั้นมารับเอาส่วนบุญส่วนกุศล ประเด็นดังกล่าวจึงเป็นสื่อสะท้อนให้เห็นบทบาทของธงเป็นสัญลักษณ์ในการติดต่อสื่อสารระหว่างโลกมนุษย์กับโลกของวิญญาณอีกด้วย

วัฒนธรรมการใช้ธงในประเพณีฮีตสิบสองนั้น ความเป็นพลวัตอยู่ตลอดเวลา เนื่องจากการใช้ธงไม่ได้ติดอยู่ในกรอบหรือกฎเกณฑ์ที่ตายตัว หากแต่มีการหยิบยืมธงจากประเพณีพิธีกรรมอื่น ๆ มาประยุกต์ใช้อย่างหลากหลาย เช่น ธงช่อ ซึ่งปรากฏทั้งในบุญคูณลาน บุญผะเหวด บุญสงกรานต์ และบุญข้าชะ แต่อาจจะมีการปรับขนาดของธงให้สอดคล้องกับรูปแบบการนำไปใช้ นอกจากนั้นวัสดุที่นำมาใช้ประดิษฐ์ธงก็ยังมีความยืดหยุ่นสูง กล่าวคือ คนอีสานมีภูมิปัญญาในการเลือกสรรวัสดุสำหรับใช้ประดิษฐ์ธงให้สอดคล้องกับบริบทของแต่ละท้องถิ่น เช่น การนำวัสดุธรรมชาติที่มีอยู่มากในช่วงฤดูแล้ง โดยการนำดอกสะแบงมาเรียงร้อยเป็นธง หรือการควั่นข้าวเปลือกมาร้อยเป็นธงข้าวดอกสำหรับใช้ประดับตกแต่งในบุญผะเหวด เป็นต้น นอกจากนั้นยังพบว่า ในประเพณีฮีตสิบสองก็ยังมีการรวมเอาพิธีกรรมอื่น ๆ เข้าไว้ด้วยกัน เช่น ในบุญกฐิน นอกจากปรากฏบทบาทของธงกฐินแล้ว ในหลายท้องถิ่นก็ยังปรากฏธงแจกข้าว ซึ่งล้วนเกิดจากการสร้างสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมขึ้นมาใช้ในการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่ออีกด้วย

อภิปรายผล

งานวิจัยนี้ ได้ศึกษาเกี่ยวกับพลวัตวัฒนธรรมการใช้ธงในประเพณีฮีตสิบสองในบริบทสังคมวัฒนธรรมอีสาน โดยมีกรอบแนวคิดในการศึกษา คือ วัฒนธรรมการใช้ธงในประเพณีฮีตสิบสอง และพลวัตวัฒนธรรมการใช้ธงที่ปรากฏในประเพณีฮีตสิบสอง สำหรับการอภิปรายผลการวิจัยนี้ แบ่งออกเป็น 2 ประเด็น ดังนี้

1. วัฒนธรรมการใช้ธงในประเพณีฮีตสิบสอง กล่าวคือ ในประเพณีบุญคูณลาน มีการใช้ธงตัวพื้งหรือธงตัวเสวย ซึ่งเป็นธงที่มีรูปสัตว์ประจำทิศทั้ง 8 ได้แก่ ช้าง วัว ครุฑ แมว ราชสีห์ เสือ นาค และหนู วัฒนธรรมการใช้ธงตัวพื้งนี้ยังสอดคล้องกับคำผญาโสกทิดที่ว่า “ครุฑทะน่านั่งเบื่องหนแห่งบูรพา อากเนย์แมวอยู่เฝือแฝงฝืน ทักชิดก้ำราชสีห์แหนแห่ บักเค่าเม่านั่งเฝ้าหริต ปัดฉิเมนาเคี้ยวพันดอน พายัพก้ำโคจรหนอยอยู่ อุดรก้ำปลายสารล้านเถื่อน เลื่อนเลื่อนจัวแมงอังกินหญ้าฝ่ายอีสาน” (ปรีชา พิณทอง, 2534) โดยผู้คนในท้องถิ่นอีสานมีความเชื่อว่า สัตว์

ประจำทิศทั้ง 8 นี้สามารถนำพาความบริบูรณ์ของน้ำท่าฟ้าฝนอันเป็นหลักประกันของวิถีชีวิตเกษตรกรรม จึงมีการจำลองรูปสัตว์เหล่านี้มาไว้บนผืนธงเพื่อใช้ในประเพณีบุญคุณลาน นอกจากนั้นยังมีการใช้ธงราว ธงไส้หมู และธงช่อ ประดับตกแต่งบริเวณพิธีและปักไว้บนกองข้าวเปลือก เหตุเพราะผู้คนในท้องถิ่นอีสานมีความเชื่อว่า ธงเหล่านี้ใช้ป้องกันสิ่งชั่วร้าย อีกทั้งเป็นสัญลักษณ์เพื่อแสดงขอบเขตของพิธีกรรม ซึ่งเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับทิศของยุทธพงศ์ มาตยวิเศษ นักวิชาการอิสระด้านศิลปและวัฒนธรรมอีสาน ที่ได้กล่าวว่า “ธงช่อที่ปรากฏในพิธีกรรมมีบทบาทคล้ายยันต์ สามารถป้องกันสิ่งชั่วร้ายที่จะเข้ามาทำลายพิธี ซึ่งเชื่อมโยงกับคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู” (ยุทธพงศ์ มาตยวิเศษ, 2562)

ธงพะเหวด ธงช่อ ธงใยแมงมุม ธงดอกสะแบง ธงข้าวตอก และธงดอกโนที่ปรากฏในประเพณีบุญ พะเหวด ธงเหล่านี้มีบทบาทเป็นทั้งสัญลักษณ์ของงานเทศน์มหาชาติ และเป็นหนึ่งในเครื่องบูชาตามคติความเชื่อของผู้คนในวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง ดังทิศนะของ (พระอริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารี), 2506) ได้กล่าวถึงธงใน *ระเบียบโบราณประเพณีทำบุญมหาชาติภาคอีสาน* โดยระบุว่า เครื่องกิริยาวัตถุมหาชาตินั้นต้องแต่งให้ครบ เรียกว่า “เครื่องฮ้อย เครื่องพัน” นิยมเรียกทั่วไปว่า “เครื่องครุพันธ์” ซึ่งประกอบด้วย รูป เทียน ดอกบัวหลวง ดอกบัวแบ่ ดอกบัวทอง ดอกผักตบ ดอกกางของ เหมียง หมากพลู มวนยา กระทงข้าวตอก ข้าวพันก้อน และธงช่ออย่างละ 1,000 (พระยาอนุমানราชชน (ยง เสฐียรโกเศศ), 2505) จะเห็นได้ว่า บทบาทของธงช่อไม่ได้เชื่อมโยงกับคติความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเท่านั้น หากแต่ยังเชื่อมโยงกับพิธีกรรมทางพุทธศาสนาผ่านการใช้ธงเป็นเครื่องบูชาในการเทศน์มหาชาติอีกด้วย นอกจากนี้ ธงหลากหลายชนิดยังถูกนำมาใช้ประดับตกแต่งสถานที่จัดงานบุญพะเหวด ให้มีบรรยากาศเหมือนกับเขาวงกตตามเรื่องราวที่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดกอีกด้วย

ส่วนธงที่ปรากฏในประเพณีบุญสงกรานต์ มีการประดับธงช่อและธงไชยไว้บนเจดีย์ทราย ดังทิศนะของ มนัส สุขสาย ที่ได้กล่าวว่า ธงช่อนิยมนำมาปักตามเจดีย์ทรายในบุญสงกรานต์ เจดีย์ทรายองค์ใหญ่ซึ่งทำไว้ตรงกลางเจดีย์บวรานั้นจะปักด้วยธงพะเหวด หรือธงไชย ส่วนธงช่อจะปักทั่วไปตามเจดีย์ประธานที่อยู่ตรงกลาง และยังปักกลางเจดีย์ทรายบวรอีกด้วย (มนัส สุขสาย, 2546) ส่วนมูลเหตุเกิดจากความเชื่อที่ว่า การนำธงมาประดับบนเจดีย์ทรายก็เพื่อน้อมถวายเป็นพุทธบูชาให้เป็นกุศลอันสูงส่ง ส่วนธงที่ปรากฏในประเพณีบุญข้าชะ เช่น ธงช่อที่ถูกนำไปใส่ไว้ในกระทงหน้าวัว เป็นสื่อสัญลักษณ์ของการสะเดาะเคราะห์ต่อชะตา และเป็นการขับไล่สิ่งไม่ดีไม่งามทั้งหลายทั้งปวงให้หายไป ข้อสังเกตประการสำคัญคือ ธงช่อเป็นธงขนาดเล็กกะทัดรัด เกิดจากประยุกต์ทำธงอย่างง่ายสำหรับใช้ในพิธีกรรม สามารถใช้ได้ทั้งในงานมงคลและงานอวมงคล ดังปรากฏการทำ ธงช่อด้วยกระดาษจันท์สีดำนี้นำในงานศพ โดยผู้คนในท้องถิ่นเรียกธงนี้ว่า “ธงเผาศี” ประเด็นดังกล่าวจึงขัดแย้งกับผลการศึกษาของชไมพร พรเพ็ญพิพัฒน์ ที่ได้ศึกษาธงในวัฒนธรรมล้านนา โดยกล่าวว่า ธงเป็นสัญลักษณ์ที่สร้างขึ้นเพื่อแสดงถึงความเป็นสิริมงคล ส่วนใหญ่จะใช้ในพิธีมงคล (ชไมพร พรเพ็ญพิพัฒน์, 2546)

ธุงกฐินรูปพระเข้า รูปตะขาบ รูปนางมัจฉาถือดอกบัว และรูปเต่า ถูกนำมาใช้เป็นสัญลักษณ์สำคัญของประเพณีบุญกฐิน เช่น การใช้ประดับหอกฐิน การถือในขบวนแห่กฐิน และการปักเป็นสัญลักษณ์ เป็นต้น ข้อสังเกตประการสำคัญคือ แม้ว่าธุงกฐินจะเป็นสัญลักษณ์สำคัญของประเพณีบุญกฐินแต่กลับไม่ได้มีบทบาทสำคัญในพิธีการทอดกฐินตามพระธรรมวินัยแต่อย่างใด สอดคล้องกับทัศนะของ ฉลอง พันธุ์จันทร์ ที่ได้กล่าวว่า ธุงในประเพณีบุญกฐินไม่มีในพุทธบัญญัติแต่มีการเพิ่มเติมเข้ามาภายหลังตามคติความเชื่อของท้องถิ่น (ฉลอง พันธุ์จันทร์, 2562) โดยธุงกฐินถูกนำไปผูกโยงเข้ากับหลักธรรมทางพุทธศาสนา ที่สำคัญยังเป็นสัญลักษณ์ทำให้รับรู้ว่ วัดที่มีการปักธุงนี้ได้มีการประกอบพิธีทอดกฐินเสร็จสิ้นสมบูรณ์แล้ว นอกจากนั้นในบางท้องถิ่นจะมีการจัดทำบุญอุทิศไปพร้อมกับการทำบุญกฐิน โดยมีการยกธุงผ้าขาวหรือธุงแจกขาวหลังจากพิธีทอดกฐิน เพื่อเป็นสัญลักษณ์ว่าการทำบุญอุทิศส่วนกุศลได้สำเร็จลุล่วงแล้ว ให้ดวงวิญญาณของผู้ตายมารับเอาส่วนบุญส่วนกุศล โดยมีความเชื่อว่าวิญญาณของผู้ตายจะได้เกาะชายธุงขึ้นสวรรค์ เป็นไปในทิศทางเดียวกันกับทัศนะของ ประทับใจ สุวรรณธาดา ได้กล่าวว่า เมื่อได้ให้ทานด้วยการถวายธุงแล้ว จะช่วยให้วิญญาณของผู้ตายหลุดพ้นจากนรกหรือวิบากกรรม (ประทับใจ สุวรรณธาดา, 2561) จึงอาจกล่าวได้ว่า วัฒนธรรมการใช้ธุงในประเพณีฮิตสิบสอง ล้วนมีภูมิหลังมาจากคติความเชื่อที่ผสมผสานกันระหว่าง 3 ความเชื่อหลัก คือ ผีพรหมณ์ พุทธ อย่างมีนัยสำคัญ

2. พลวัตวัฒนธรรมการใช้ธุงที่ปรากฏในประเพณีฮิตสิบสอง พบว่า ประเพณีบุญคุณลานในหลายท้องถิ่นไม่ปรากฏการใช้ธุงตัวพั้งหรือธุงตัวเสวยมากนัก อาจเป็นเพราะการทำธุงชนิดนี้จะต้องอาศัยผู้มีความรู้ความสามารถในการวาดภาพและการเขียนอักษรธรรมอีสาน บางท้องถิ่นมีข้อจำกัดในด้านทรัพยากรบุคคล จึงคิดค้นหาวัตถุดิบมาใช้ทดแทน โดยปัจจุบันหลายท้องถิ่นมักมีการนำรูปปั้นของสัตว์ประจำทิศทั้ง 8 มาใช้ในบุญคุณลานแทนธุงตัวพั้งหรือธุงตัวเสวย อีกทั้งการทำธุงราวจากเศษผ้ายังเป็นสื่อสะท้อนการทำธุงอย่างง่ายเพื่อใช้ในพิธีกรรม สอดคล้องกับทัศนะของ ประทับใจ สุวรรณธาดา ที่ได้กล่าวถึงลักษณะของธุงอย่างง่ายว่า เป็นการนำผืนผ้าที่สามารถหาได้จากท้องถิ่น หรือจากท้องตลาดทั้งที่เป็นสีพื้นหรือลายต่าง ๆ นำมาตัดเย็บตกแต่งขอบและระบายเพื่อใช้ในพิธีกรรม (ประทับใจ สุวรรณธาดา, 2561) ข้อสังเกตประการสำคัญคือ มีการหยิบยืมธุงจากพิธีกรรมอื่น ๆ มาประยุกต์ใช้ในประเพณีฮิตสิบสอง ดังปรากฏการนำธุงไส้หมูที่นิยมใช้ประดับตกแต่งในงานบวชมาใช้ประดับในประเพณีบุญคุณลาน และประเพณีบุญผะเหวด ในขณะเดียวกันจะเห็นว่มีการหยิบยืมธุงจากประเพณีฮิตสิบสองไปประยุกต์ใช้กับพิธีกรรมอื่น ๆ เช่นเดียวกัน ดังปรากฏการนำธุงช่อจากประเพณีบุญคุณลาน ประเพณีบุญสงกรานต์ และประเพณีบุญข้าฮะ ไปประยุกต์เป็นธุงช่อสีดำหรือที่เรียกว่า “ธุงเผาผี” สำหรับใช้ในพิธีศพอีกด้วย นอกจากนั้นยังพบว่า ประเพณีฮิตสิบสองหลายประเพณีก็ยังมี การใช้ธุงประเภทเดียวกัน หรือใช้ในบริบทที่คล้ายกัน เช่น การใช้ธุงช่อปักบนกองข้าวเปลือกในประเพณีบุญคุณลาน กับการใช้ธุงช่อประดับบนเจดีย์ทรายในบุญสงกรานต์ เป็น

ต้น แต่สิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นพลวัตของวัฒนธรรมการใช้ธูปอย่างชัดเจนก็คือ ในประเพณี บุญผะเหวดได้มีการนำวัสดุธรรมชาติหรือวัสดุที่ทำได้ตามท้องถิ่นมาประดิษฐ์เป็นธูป เช่น การเก็บดอกสะแบงมาร้อยเป็นธูปดอกสะแบง การควั่นข้าวเปลือกมาร้อยต่อกันเป็นธูปข้าวตอก และการฝานต้นหม่อนเป็นธูปดอกโน เป็นต้น เป็นสื่อสะท้อนให้เห็นพลวัตวัฒนธรรมการใช้ธูป ตลอดจนถึงการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาสร้างสรรค์เป็นธูปสำหรับใช้ในพิธีกรรม

พลวัตวัฒนธรรมการใช้ธูปที่ปรากฏในประเพณีฮีตสิบสอง อาจเกิดจากการหยิบบ่มและ ประยุกต์การใช้ธูปให้สอดคล้องกับบริบทของประเพณีพิธีกรรม ดังนี้ 1) การหยิบบ่มเอาธูปจาก พิธีกรรมอื่น ๆ มาประยุกต์ ใช้ในประเพณีฮีตสิบสอง 2) การหยิบบ่มเอาธูปจากประเพณีฮีตสิบสอง ไปประยุกต์ใช้กับพิธีกรรม อื่น ๆ และ 3) การหยิบบ่มและประยุกต์เอาวัฒนธรรมการใช้ธูป ระหว่างประเพณีฮีตสิบสองด้วยกันเอง อันเป็นสื่อสะท้อนให้เห็นว่า ธูปเป็นสัญลักษณ์ทาง วัฒนธรรมที่ได้สะท้อนภูมิปัญญาท้องถิ่น และผูกพันกับวิถีชีวิตของคนอีสาน มาอย่างช้านาน โดยธูปถูกประดิษฐ์ขึ้นหลากหลายรูปแบบ และการใช้ธูปก็ล้วนมีวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกัน ออกไปทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบริบทของการใช้สอย

สรุป/ข้อเสนอแนะ

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาเกี่ยวกับพลวัตวัฒนธรรมการใช้ธูปกับประเพณีฮีตสิบสอง ในบริบท สังคมวัฒนธรรมอีสาน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวัฒนธรรมการใช้ธูปกับประเพณีฮีตสิบสอง และวิเคราะห์พลวัตวัฒนธรรมการใช้ธูปที่ปรากฏในประเพณีฮีตสิบสอง จากการศึกษาพบว่า ฮีต ที่ธูปเข้าไปมีบทบาทหรือเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรม ได้แก่ บุญคูณลาน ธูปถูกนำไปใช้เป็น สัญลักษณ์ของสัตว์ประจำทิศทั้ง 8 ตามความเชื่อของผู้คนในวัฒนธรรมล้านช้าง ซึ่งเชื่อว่าจะ นำพาความอุดมสมบูรณ์มาสู่ผลผลิตทางการเกษตรในฤดูกาลทำนาปีต่อ ๆ ไป บุญผะเหวด ธูปถูกนำไปใช้เป็นเครื่องบูชาคาถาพัน และการจำลองสถานที่จัดงานเทศน์มหาชาติให้มี บรรยากาศคล้ายคลึงกับเขาวงกตดังเรื่องราวในมหาเวสสันดรชาดก บุญสงกรานต์ ธูปถูก นำไปใช้ประดับเจดีย์ทรายเพื่อน้อมถวายเป็นพุทธบูชาเนื่องในเทศกาลปีใหม่ไทย บุญข้าชะ ธูปถูกนำไปใช้เป็นสัญลักษณ์ของการป้องกันสิ่งชั่วร้ายและสิ่งอัปมงคลทั้งหลาย อีกทั้งเป็น สื่อสัญลักษณ์ของความเชื่อในเรื่องการสะเดาะเคราะห์ต่อชะตา และบุญกฐิน ธูปถูกนำไปใช้เป็น สัญลักษณ์สำหรับวัดที่มีการทอดกฐินเสร็จสิ้นแล้ว ที่สำคัญได้มีการตีความสัญลักษณ์ ที่ปรากฏ บนผืนธูปให้สัมพันธ์กับหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา นอกจากนั้นยังเกิดพลวัต วัฒนธรรมการใช้ธูปที่ปรากฏในประเพณีฮีตสิบสอง กล่าวคือ ธูปที่เคยปรากฏในประเพณีฮีตสิบสอง บางชนิดค่อย ๆ เลือนหายไปจากท้องถิ่น ดังปรากฏการนำรูปปั้นสัตว์ประจำทิศทั้ง 8 เข้ามา แทนที่ธูปตัวพืง หรือธูปตัวเสวยที่เคยมีบทบาทในประเพณีบุญคูณลาน นอกจากนั้นประเพณี ฮีตสิบสองของหลายท้องถิ่นยังมีการประยุกต์นำเศษวัสดุที่เหลือใช้ เช่น เศษผ้า มาประดิษฐ์ เป็นธูปอย่างง่าย อีกทั้งมีการหยิบบ่มและประยุกต์วัฒนธรรมการใช้ธูป ให้สอดคล้องกับบริบท

ของประเพณีพิธีกรรม เช่น การนำธูปช่อจากประเพณีบุญสงกรานต์ ไปประยุกต์เป็น ธูปช่อสีดำ หรือที่เรียกว่า “ธูปเผาผี” สำหรับใช้ในพิธีศพ เป็นต้น และสิ่งที่ถือว่าเป็นคุณค่าอันสะท้อนภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนอีสาน และสะท้อนให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติของบริบทพื้นที่อีสานก็คือ การที่คนในท้องถิ่นรู้จักนำวัสดุธรรมชาติ เช่น ดอกสะแบง ข้าวเปลือก ต้นหม่อน เป็นต้น หรือวัสดุอื่น ๆ ที่หาได้ตามท้องถิ่น มาประดิษฐ์เป็นธูปสำหรับใช้ในประเพณีพิธีกรรม สำหรับข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งนี้ แบ่งออกเป็น 2 ประเด็น คือ 1) ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ธูป เป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่สะท้อนภูมิปัญญาท้องถิ่น ควรได้รับการอนุรักษ์ดูแล ส่งเสริมและถ่ายทอดให้คงอยู่กับสังคมตลอดไป โดยจะต้องประสานความร่วมมือกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งในระดับชุมชน ได้แก่ บ้าน วัด ต้องช่วยกันอนุรักษ์ ถ่ายทอด โดยอาจจะจัดให้มีการสาธิตทำธูปประเภทต่าง ๆ ในรูปแบบศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้คนในสังคมได้เข้ามาศึกษาเรียนรู้ มีปราชญ์ชาวบ้านทั้งพระสงฆ์และคนในท้องถิ่นที่มีความรู้เรื่องธูปแต่ละประเภทคอยให้คำแนะนำ อาจมีการจัดประกวดทำธูปสร้างสรรค์จากวัสดุธรรมชาติ หรือการทำธูปร่วมสมัยเพื่อพัฒนาต่อยอดให้เกิดความหลากหลาย โดยมีหน่วยงานภาครัฐควรเข้ามามีส่วนในการสนับสนุนงบประมาณ และ 2) ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยในครั้งต่อไป งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาพลวัตวัฒนธรรมการใช้ธูปกับประเพณีฮีตสิบสอง ในบริบทสังคมวัฒนธรรมอีสาน ยังมีประเด็นที่สามารถศึกษาวิจัยเพิ่มเติมได้อีก เช่น ศึกษาวัฒนธรรมการใช้ธูปที่ปรากฏในจิตรกรรม (ฮูปแต้ม) วัฒนธรรมการใช้ธูปที่ปรากฏวรรณกรรมอีสาน หรือศึกษาในประเด็นร่วมสมัยอย่างพลวัตวัฒนธรรมการใช้ธูปกับประเพณีประดิษฐ์ เป็นต้น

กิตติกรรมประกาศ

บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัย เรื่อง พลวัตวัฒนธรรมการใช้ธูปกับประเพณีประดิษฐ์บนพื้นที่พระธาตุยาคู หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.) สาขาวิชาศาสนาและภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

เอกสารอ้างอิง

- กิตติ วัฒนมหาตม์. (2547). คู่มือบูชาเทพ. กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์บุ๊คส์.
- ฉลอง พันธจันทร์. (2562). เอกสารคำสอนรายวิชา 0114115 พุทธศาสนาในบริบทวัฒนธรรมท้องถิ่น. มหาสารคาม: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ชไมพร พรเพ็ญพิพัฒน์. (2546). ตุง มรดกแผ่นดินล้านนา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ที เจเจ จำกัด.
- ธวัช ปุณโณทก. (2531). ความเชื่อพื้นบ้านอันสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในสังคมอีสาน. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- บุญส่ง ศรีจันทร์. (10 กุมภาพันธ์ 2563). ชูช่อเป็นหนึ่งในกายพะเหวด. (นายสิทธิชัย ระหาญนอก, ผู้สัมภาษณ์)
- ประทับใจ สุวรรณธาดา. (2561). ชูอีสาน. (พิมพ์ครั้งที่ 2). อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซต.
- ปรีชา พิณทอง. (2534). ประเพณีโบราณไทยอีสาน. อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซต.
- พระครูปริยัติเจตยานุกุล (เจษฎา นรินโท). (12 ตุลาคม 2563). ความหมายของชูงกฐิน. (นายสิทธิชัย ระหาญนอก, ผู้สัมภาษณ์)
- พระครูเมตตาคุณากรณ์. (26 ตุลาคม 2563). บทบาทของชูงในพิธีเผาศพ. (นายสิทธิชัย ระหาญนอก, ผู้สัมภาษณ์)
- พระครูวรธรรมธัช (วรวิทย์ ธรรมจาโร). (15 กรกฎาคม 2564). คติการปักชูงบนเจดีย์ทราย. (นายสิทธิชัย ระหาญนอก, ผู้สัมภาษณ์)
- พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช). (2559). พจนานุกรม ไทย-บาลี. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ปัญจมิตรการพิมพ์.
- พระยาอนุমানราชธน (ยง เสฐียรโกเศศ). (2505). การศึกษาเรื่องประเพณีไทย. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.
- พระยาอนุমানราชธน (ยง เสฐียรโกเศศ). (2508). ประเพณีเบ็ดเตล็ด. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- พระรัตนกรวิสุทธิ (มนิรัตน์ ติกขวิโร). (13 เมษายน 2563). คติการปักชูงบนเจดีย์ทราย. (นายสิทธิชัย ระหาญนอก, ผู้สัมภาษณ์)
- พระอริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารี). (2506). ระเบียบโบราณประเพณีทำบุญมหาชาติภาคอีสาน. กรุงเทพมหานคร: วัดพิชัยญาติการามวรวิหาร.
- ภูวดล อยู่ปาน. (15 กรกฎาคม 2562). สัญลักษณ์บนชูงตัวฟิ่ง. (นายสิทธิชัย ระหาญนอก, ผู้สัมภาษณ์)
- มนัส สุขสาย. (2546). ภูมิปัญญาไทยอีสาน. อุบลราชธานี: ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 15. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์. (2542). สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- ยุทธพงศ์ มาตย์วิเศษ. (22 ตุลาคม 2562). บทบาทของชูงในบุญแจกข้าว. (นายสิทธิชัย ระหาญนอก, ผู้สัมภาษณ์)
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.

- วิรัตน์ โพธิ์ศรีเรือง. (15 กรกฎาคม 2562). บทบาทของธุงตัวพั้งในบุญคุณลาน. (นายสิทธิชัย ระหาญนอก, ผู้สัมภาษณ์)
- วีณา วิสเพ็ญ. (2562). ธุง หรือ พุง และ ปะคือ ความหมาย ความสำคัญ ในบริบทมรดกทางวัฒนธรรม. มหาสารคาม: สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สมชาย นิลอาธิ. (2539). ฮีตสิบสองและคองสิบสี่. วารสารมหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 5(1), 15-21.
- สมศักดิ์ พรหมแก้ว. (11 ตุลาคม 2563). นัยการยกธุงผ้าขาวในบุญกฐินอุทิศ. (นายสิทธิชัย ระหาญนอก, ผู้สัมภาษณ์)
- อภิญวัฒน์ โพธิ์สาน. (31 กรกฎาคม 2562). ภาษาบาลีของคำว่าธุงผ้าพระบฏ. (นายสิทธิชัย ระหาญนอก, ผู้สัมภาษณ์)